

Оксана Ятищук

ДОСЛІДЖЕННЯ З ЕТНОГРАФІЇ СЛОБОЖАНЩИНИ У ХVІІІ СТ.

У статті розглядаються питання розвитку етнографічного вивчення Слобідської України, а також історії заселення краю у зв'язку з формуванням його як окремого етнографічного району.

Ключові слова: етнографія, Слобожанщина, Камер-колегія, Іоган Гільденштедт, намісництво, Слобідсько-Українська губернія, топографічний опис.

Етнографія як наука про українську культуру та побут пройшла досить складний шлях, сформувавшись в окрему наукову дисципліну доволі давно. Дослідження та теоретичне узагальнення проблем становлення української етнографії – актуальне завдання сучасних етнографів.

Проблемам історії української етнографії як у ХІХ, так і в ХХ столітті приділялося недостатньо уваги. Значні зрушення у цій галузі відбулися в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття.

Попри досягнуті успіхи багато питань залишилося ще недостатньо висвітленими. Серед них, насамперед, проблеми пов'язані з історією культурно-побутових досліджень окремих етнографічних районів України, в тому числі й Слобожанщини.

Історія розвитку етнографічного вивчення Слобідської України, особливо в період пізнього феодалізму, ще донедавна залишалася малодослідженою. І хоча частина науковців зробила спробу розкрити цей процес, їх праці обмежувалися лише короткими бібліографічними оглядами, бібліографічними описами та розглядом окремих етнографічних публікацій [1–4].

Сьогодні, розглядаючи процес вивчення культурно-побутових особливостей Слобожанщини, не можна не торкнутися питання історії заселення краю у зв'язку з формуванням його як окремого етнографічного району. “Слобожанщина – один з кількох регіонів України, що утворився на роздоріжжі Дикого степу між непевними політичними кордонами трьох держав – Росії, Речі Посполитої та Кримського ханства протягом ХVІІ–ХVІІІ ст. Довгий час проміжне становище між лісом і степом, осілою і кочовою людністю, на перехрестях старовинних трактів, відкритих як для торгівлі, дипломатії, так і для страхітливих, спустошливих розбоїв, робили цей край зоною інтенсивних контактів і взаємовпливів різних цивілізацій і культур” [5, с. 6].

На розвиток етнографічного вивчення краю, разом з подальшим розвитком культури, мало вплив і проведення ряду політичних, економічних та соціальних заходів царським урядом, оскільки було стурбоване зростаючим незадоволенням селян, які безперервно піднімалися на боротьбу проти гнобителів, що в свою чергу вимагало всебічного вивчення різних районів держави (в тому числі і Слобожанщини). Зрозуміло, не з метою полегшення участі погноблених, а з метою їх ще більшої експлуатації. Характерною ілюстрацією цього явища є матеріали “Екстракта об изнеможении Слободских полков” 1758–1761 років, в якому зафіксована перша спроба вивчення урядом положення селянсько-козацьких мас Слобідської України.

Поряд з “Екстрактами” про Слобідські полки 1734 та 1758–1761 років одним з перших досліджень історії та побуту слобожан був опис декількох населених пунктів краю, здійснений за наказом уряду в 1767 році для пред'явлення в “Комиссию по составлению нового уложения”. Знайомство з описом свідчить, що порівнянно з “Екстрактами” про Слобідські полки, це була спроба більш детального опису життя слобожан. Аналіз нарисів про міста Харків, Волки, Марефи, Ольшани та слободи Липці і Хотомля показує, що вони були складені за відповідною програмою з 27 пунктів, яка очевидно була надіслана з Петербурга. Поряд з

матеріалами про місцезнаходження населеного пункту, тут дається опис соціального складу населення та його основних занять, детальну розповідь про торгівлю і ярмарки.

Цікавим доповненням до нарисів про міста і села краю є “Описание городов и знатных местечек в провинциях Слободской губернии”, що було укладене на замовлення Академії наук та Камер-колегії. Збір матеріалів для цього дослідження проводився відповідно до надісланого опису м. Углича, що був своєрідною анкетною-програмою, багато пунктів якої мали переважно етнографічний характер. У зв'язку з цим в “Описании городов и знатных местечек...” знайшли відображення дані про жителів краю, ремесла, ярмарки, товари, сільськогосподарські культури і врожаї, скотарство і т. д.

У 1768 році в “Трудах Вольного экономического общества” була опублікована праця “О нынешнем состоянии земледелия и домостроительства по Слободской Украинской провинции” [6]. Це була чи не найбільш змістовна спроба етнографічного опису Слобідської України на той час.

Опис стану землеробства та домоустрою Слобідської України – досить значна за обсягом праця (145 сторінок), складається з п'яти розділів. У першому розділі вміщено узагальнюючий матеріал по всій губернії, а в інших йде мова про Ізюмську, Охтирську, Острогозьку та Сумську провінції. Детальне знайомство з роботою показує, що вона є хоч і неповною, але своєрідною енциклопедією життя селян Слобожанщини. У ній описано весь цикл сільськогосподарських робіт, розповідається про знаряддя обробітку землі, сільськогосподарські культури, збирання врожаю, скотарство, бджільництво. Крім матеріалів про сільськогосподарську культуру селян, знаходимо тут цікаві дані про ремесла та промисли, торгівлю. Невелика частина опису присвячена побуту жителів краю.

У тому ж таки 1768 році в VIII частині “Трудов” було опубліковано “Продолжение ответов на предложенные в первой части Трудов Вольного экономического общества вопросы о нынешнем состоянии в разных губерниях и провинциях земледелия и домостроительства по Слободской Украинской провинции”. У праці не названо прізвище автора. Очевидно, що підготовка відповідей велася відомством князя А. А. В'яземського, який, крім керівництва діяльністю Сенату, був головою “Комиссии по составлению нового уложения” (1767 р.).

Вагомий внесок у етнографічне вивчення Слобідської України зробила Велика академічна експедиція 1768–1774 рр., зініційована Академією наук. Територію України досліджував загін, очолюваний відомим вченим, академіком Іоганом Гільденштедтом. Відповідно до інструкції Академії наук головну увагу Гільденштедт і члени його експедиції зосередили на вивченні природних багатств, економіки, топографії, особливостей господарського життя населення, його занять, предметів матеріальної культури досліджуваних ними районів. У листі І. Гільденштедта до канцелярії Слобідсько-Української губернії, який зберігається в Харківському філіалі Центрального історичного архіву України читаємо: “По высочайшему именному ее императорского величества повелению с другими разными Академии наук членами и я от императорской Академии наук в разные Российской империи места отправлен для описания натуральной истории и географии и особенно мне Слободская Украинская губерния препоручена” [7, арк. 1].

Збираючи матеріал, І. Гільденштедт у своїй роботі поєднував безпосереднє спостереження із збиранням відповідей на “обширный вопросник”, запропонований Академією наук [8, с. 11]. Значну увагу дослідник приділив вивченню сільськогосподарської культури населення краю. Разом з тим, описуючи способи обробки землі, збору врожаю, садівництва і т. п. слобожанами, він майже у кожному випадку подавав аналіз того чи іншого способу, вказуючи на його позитивні та негативні сторони.

Етнографічні матеріали з України, зібрані І. Гільденштедтом, увійшли до другого тому щоденника дослідника. У ньому містяться цікаві описи різноманітних промислів та ремесел, українського житла і господарських будівель, архітектури українських міст, а також матеріали про культурно-побутовий взаємовплив росіян та українців на землях, що знаходяться на лівому березі Дінця. Вчений відзначає, що тамтешні росіяни запозичили в

українців прийоми оранки волами, частково – техніку будівництва житла, однак повністю зберегли особливості національного костюма.

Безумовно, відомості першої спеціальної експедиції, що вивчала Україну та її населення були ще неповними, епізодичними, однак і в такому вигляді ці матеріали були значним внеском у справу вивчення культури і побуту українського народу [9, с. 98].

У 1781 році Слобожанщину відвідав Василь Зуєв – ще один представник Академії наук. Опис цієї подорожі хоч і був невеликим, але у ньому наведено чимало цінних етнографічних матеріалів, серед яких опис слободи Липці, де представлено забудову українського села, дано характеристику його жителів, детально змальовано український ярмарок з усіма притаманними йому деталями [10].

Цікавим є й етнографічний опис Харкова, зроблений В. Зуєвим. Тут знаходимо розповідь про походження назви міста, про його річки, фортецю і розташування поселень навколо неї. Причому, дослідник не випускає з поля зору тих відмінностей, які йому зустрічаються, і при нагоді детально описує їх. Так, його увагу в Харкові привернуло житло міщан. Розповівши про те, що воно зроблене з дерева або з хмизу, обмазаного ззовні глиною і вибіленого, а всередині побудоване за українським зразком, автор зазначає, що одна половина хати була призначена для господаря і його сім'ї, "...а другая с галереєю, поелику наибольшая часть жителей шинкует горячим вином и другими пьяными напитками, для гостей" [10, с. 188]. В описі Харкова є цікаві матеріали про землеробство, промисли і ремесла, торгівлю.

Крім зазначеного, у праці Зуєва викладено історико-статистичний матеріал про повітові міста і загальна характеристика намісництва.

Продовжуючи вивчення різних районів країни, зокрема і Слобідської України, Комісія Академії наук з метою підготовки матеріалів, необхідних для "Географического и исторического описания всей Российской империи" 25 листопада 1781 року надіслала в намісництва спеціальну програму, яка складалась з 35 запитань. Серед запитань, більшість яких спрямована на вивчення економіки та географії краю, декілька мають етнографічний характер. Так, наприклад, 4-е запитання вимагає описати поширені промисли і ремесла жителів, 18 – розповісти про посіви хліба, врожаю, "какое обработанье и приготовление пашни, какие пахотные орудия", 27 – описати скотарство, а запитання 34, цілком етнографічне, вимагає висвітлення: "в какой области, какой обитает народ: просвещен крещением или в язычестве пребывающий? Какие сей последний имеет предания в рассуждении своей древности, нравов, обычаев, богослужения и житейских обрядов" [11, с. 215].

До нашого часу дійшли "Описание, учиненное в Купянском уездном суде обще с Купянским же городничим и Нижним земским судом, против запросов, учрежденной при Императорской Академии наук Комиссии 1781 г. ноября 25" та аналогічний опис Біловодського повіту, які були складені за спеціальною програмою з 25 питань з метою підготовки відомостей для "Географического и исторического описания всей Российской империи". Частина питань програми та відповідно відповіді на них становлять значний інтерес для дослідника історії розвитку етнографії в Україні [9, с. 10].

У 70-х – на початку 80-х роках XVIII ст. вивченням Слобожанщини паралельно з Академією наук і Камер-комісією дієво займалися й інші колеги Сенату. Серед них – складання географічних карт та опис Слобідсько-Української губернії, які проводилися військовою колегією в 1775–1776 роках, складання опису комісарств Слобожанщини, яке було здійснене у 1778 році; опис Ізюму 1780 року та інших повітів краю. В усіх цих описах знаходимо значну кількість матеріалів про культуру та побут слобожан.

26 лютого 1784 року з Петербургу на адресу генерал-поручика В. А. Черткова, що виконував обов'язки генерал-губернатора Харківського і Воронежського намісництва, надійшов лист від статс-секретаря Катерини II, бригадира П. О. Соймонова, в якому йшлося про те, що імператриця доручила йому "сочинить для собственного ее употребления" топографічний опис кожного намісництва. П. О. Соймонов повідомляв, що у зв'язку з недостатністю матеріалів, йому доручено "истребовать оное от господ генерал-губернаторов, или правящих должность их, а в небытность их от господ губернаторов, вследствие чего и

сочинены мною некоторые вопросы кои при сем препровождаю” [7, арк. 2]. Далі в листі було прохання надсилати матеріали, ще до закінчення всієї роботи, тому що “собрание таковых известий по многочисленности предметов в оных заключающихся требует довольно многого времени” [7, арк. 2]. До листа було додано програму-питальник “План топографического описания наместничества”, складену, як вже зазначалося, П. О. Соїмоновим [7, арк. 2–10].

Програма П. Соїмонова для топографічного опису намісництв Росії, зокрема і Харківського, складається з трьох розділів, які налічують 61 запитання. У першому розділі, присвяченому загальній характеристиці намісництва, є 25 питань, більшість з яких мають етнографічний характер.

Суто етнографічним є 21-й пункт цього розділу, в якому ставиться завдання зробити опис тих відмінностей, які мають жителі краю. Наприклад, “...не имеют ли жители уезда в общежитии своем странных каких обычаев? Нет ли чего особенного в их нравах, поверьях, обрядах, образе жизни и обхождении? Не обносятся ли между какие предания, относящиеся к древним происшестввиям, бытиям? Не имеют ли какой отмены в покрою своего платья, в построении своих домов, в исправлении своего домоводства” [7, арк. 10].

У другому розділі програми йдеться про опис міст намісництва (16 питань), а третій розділ, що складається з 20 питань, присвячений опису повіту.

Серед питань третього розділу привертають увагу пункти 4 і 18. Так, у 4 пункті, де йде мова про землеробство, автор програми поставив за мету з'ясувати й описати, якими знаряддями праці обробляють землю – плугом чи сохою, яку використовують тяглову силу – волів чи коней, чим удобрюють землю перед оранкою, тощо. Пункт 18 є своєрідним доповненням до пункту 21 першого розділу програми. У ньому П. Соїмонов детальніше окреслює завдання, мабуть, беручи до уваги той факт, що відповіді на запитання будуть складати місцеві повітові чиновники.

Уже через місяць після одержання В. А. Чертковим листа від П. Соїмонова, розпорядження про збирання матеріалів були надіслані у повіти. У Харківському філіалі Центрального історичного архіву зберігається лист з Харківського намісницького правління куп'янському городничому Плотникову, датований 26 березня 1784 року, до якого було додано програму збирання даних для топографічного опису намісництва. У листі рекомендувалось “против оных (тобто пунктів – О. Я.) сделать ответы елико можно верные достаточно нимало не косня” [12, арк. 1].

Знайомство з програмою, надісланою городничому у Куп'янську показує, що вона складена з пунктів програми П. Соїмонова, але дещо спрощена. У програмі маємо 28 пунктів у двох розділах. У першому розділі вміщено 7 пунктів (7, 14, 16, 17, 19, 21, 24), які взяті з першого розділу соїмоновської програми і присвячені загальній характеристиці як намісництва, так і міста з повітом. Цікаво, що до пункту 21 тут зроблено доповнення: “Изъяснить, между прочим, какие бывают где веселья и обряды при свадьбах, в святки игрища и во время пасхи хороводные пляски или в прочие времена какие-либо обряды занятые от древности: например, скакание через огонь или другие суеверия” [2, арк. 2].

Другий розділ програми під назвою “Описание города” складається з 21 питання, взятих з другого і третього розділів програми, надісланої з Петербурга. Причому, 15 пунктів з 16-ти взято з другого розділу і лише 6 з 20 – з третього розділу. Таким чином, вилучення пунктів з програми Соїмонова зроблено з таким розрахунком, щоб повністю задовольнити потребу в матеріалах для складання детального опису міст, в даному разі Куп'янська.

Впродовж 1784 року було зібрано необхідні матеріали, що дало змогу наступного року скласти топографічний опис Харківського намісництва. Один примірник цієї праці датований 1785 роком було надіслано до Петербурга (зараз зберігається в Центральному державному військово-історичному архіві), а копія залишилася в Харкові (зберігається у філіалі Центрального державного історичного архіву України Ф. 632, од. зб. 858. Цей опис повністю не зберігся. Відсутній третій розділ, у якому були зібрані матеріали у повітах). Топографічний опис Харківського намісництва увібрав численні матеріали, які дають яскраву географічну, економічну та етнографічну характеристику краю.

Етнографів найбільше зацікавить відповідь на 21 запитання першого розділу програми (про культуру та побут населення Слобожанщини). Серед відповідей на 25 запитань першого розділу 21-й пункт займає аж третину обсягу. Укладачі змістовно і лаконічно описували житло, одяг, їжу, звичаї та обряди жителів Слобідської України. Зауважимо, що вони описували побут тільки нижчих верств населення, присвятивши панівним лише кілька рядків, мотивуючи це так: “Дворянство и чиновные люди большею частью в общежитии, нравах, обычае и одежде, как мужской, так и женский пол, да и во всем прочем, подобны великороссийским” [13, арк. 18]. У роботі підкреслюється спільність культурно-побутових особливостей жителів міст і сіл Слобідської України. І, нарешті, необхідно звернути увагу на те, що в 21 пункті топографічного опису 1785 року ми вперше зустрічаємось з тим, що населення краю названо українцями.

Знайомство з культурно-побутовими особливостями жителів Слобожанщини починається з широкого опису одягу. На жаль, автор праці дуже мало розповів про чоловічий одяг, проте з подробицями описав основні елементи жіночого одягу і матеріали, з яких його виготовляли.

Поряд з описом одягу, головних уборів і прикрас, зачісок, у праці є кілька рядків і про взуття жителів краю.

Значна увага в 21 пункті першого розділу праці приділена також опису українського житла. Викликають інтерес рядки, в яких йдеться про внутрішнє планування української хати. Цьому опису передує загальна характеристика, де робиться наголос на те, що майже кожна хата має не менше “трех стекольчатых, по большей части из круглых стекол окон, почему у малороссиянина всегда найдешь чистую, светлую и притом теплую, не угарную избу” [13, арк. 22].

З неменшими подробицями, ніж одяг та житло населення Слобожанщини, у праці описана й їжа. Висвітлюючи це питання, автор робить порівняння української та російської народної кулінарії, детально описуючи традиційні українські народні страви, що свідчать про його обізнаність з культурою і побутом як росіян, так і українців.

Одразу ж за описом їжі маємо розповідь про городництво, яка потім переростає в коротку характеристику сільськогосподарської культури населення краю. Необхідно зауважити, що, крім опису городництва, в якому зібрано цікаві дані, і кількох рядків, в яких йдеться про помол хліба і скотарство, весь інший матеріал з сільськогосподарської культури не викликає значного інтересу, оскільки ця тема ґрунтовніше була висвітлена в 4 пункті 3 розділу. Крім того, сільському господарству присвячені ще й інші пункти топографічного опису, такі, як, наприклад, 16 пункт першого розділу і 3 пункт третього розділу.

Заключна частина 21 пункту першого розділу присвячена сімейному і громадському побуту жителів Слобожанщини. З неї ми дізнаємося про весілля, різні свята й обряди, що їх супроводжують. Так, автори досить добре охарактеризували весілля, підкресливши його масовість і дотримання старовинних обрядів, попри значні матеріальні збитки. Хрестини, за їх свідченнями, відзначали в колі рідних, а іменини майже зовсім не святкували. Дуже поширеними, за словами авторів, були різноманітні свята, особливо такі, як Зелене свято, що його святкують цілий тиждень, влаштовуючи під музику різні розваги. Весною на вигоні або на вулиці дівчата, прикрашені квітками чи зеленими гілочками дерев, вилили хороводні танки, прославляючи піснями прихід весни. Влітку на свято Купала хлопці й дівчата “по вечерам певали песни и скакивали через огонь, но ныне почти совсем истебилось, а случается, что в тот вечер ходят кружно около зеленого дерева в венках и поют песни, в которых вспоминают идола Купала, в прочих же песнях при играх – идола Лелю” [13, арк. 29]. У праці згадується і про те, що “на канун нового года к вечеру поют под окнами песни, в которых упоминают имя старинного киевского идола Коляды, что называется колядовать” [13, арк. 29]. Далі йде мова про церковні свята і обряди, пов’язані з ними.

Не менш цікавою є відповідь на 17 пункт 3 розділу, де говориться про трави, з яких виробляють фарбу. Тут згадується і крокус, і волошки, з яких виготовляють блакитну і синю фарби, дрок, що йде на виготовлення жовтої фарби, просвірник, який цвіте червоними квітками, та інші трави.

Наведені вище матеріали топографічного опису Харківського намісництва 1785 року вже при поверховому знайомстві з ними викликають значний інтерес. Відповідаючи на 21 пункт 1 розділу програми, а також 3, 4 і 17 пункти 3 розділу, автор твору, як справжній етнограф, зафіксував усі деталі, характерні для українського одягу, житла, їжі, сільськогосподарської культури, сімейного і громадського побуту, що дало йому змогу зробити прекрасний етнографічний опис Слобідської України. Шкода, що використовуючи топографічний опис Харківського намісництва, опублікований в Москві в 1788 році, ніхто з етнографів (за винятком П.Іванова) до цього часу не зацікавився рукописною працею 1785 року, яка між тим містить більше етнографічних матеріалів, ніж друкована.

У 1788 році в Москві без підпису автора вийшла друком книга “Топографическое описание Харьковского наместничества с историческим предуведомлением о бывших в сей стране с древних времен переменах, взятых к объяснению деяний и хронологии из татарской истории Баядур-Хана-Абулгази, Российской истории князя Щербатова, Начертания европейской истории Готфрида Ахенвалля и Политической истории Самуила Пуффендорфа” [14], яка згодом стала широко відома історикам та етнографам України.

Ще у ХІХ столітті відомий історик Д. І. Багалій звернув увагу на етнографічний характер топографічного опису Харківського намісництва 1788 року, який містив цікаві матеріали про культуру сільського господарства, ремесла та промисли, житло, а також деякі відомості про сімейний і громадський побут [15].

Після складання топографічних описів у середині 80-х років ХVІІІ століття, робота по всебічному вивченню окремих районів країни, зокрема Слобожанщини, проводилась і далі. Значна кількість досліджень була проведена у 90-х роках ХVІІІ століття. Ці праці, в яких накопичувались точні дані про економіку краю – землеробство і скотарство, промисли і ремесла, торгівлю, статистичні дані про населення та інше, мали неабияке значення для етнографічного дослідження Слобідської України. В 1799 році за поданням Камер-колегії було складено “Ведомости с Ахтырского, Изюмского, Змиевского, Купянского и Богучарского уездов о выращивании сельскохозяйственных культур и скота”, в яких доволі повно описано виробництво зернових і круп'яних культур, городництво, садівництво, бджільництво, скотарство, птахівництво, а також наведені дані про виробництво сукна “сермяжного”, полотна, шкіри, вовни та інше [16, арк. 87–145].

Подаючи огляд праць кінця ХVІІІ століття, необхідно також згадати опис слобід Олександрівки, Білокуракіно, Танюшевки, які входили до складу Старобільського повіту і належали в той час князю О. Б. Куракіну. Цей опис під назвою “О валуйских черкасских слободах” знайшов Д. І. Багалій і опублікував 1887 року в журналі “Киевская старина” [17].

Тут, поряд з відомостями господарчого напрямку є матеріали етнографічного характеру. Так, розповідаючи про слободи, автор – титулярний радник Дмитро Малимонов – змальовує їх розташування і детально описує українські хати. “Все избы черкасские, – пише він, – по их хаты называемые, имеют вид малых каменных, потому что сверх деревянных стен обмазываются глиною и выбеливаются мелом, коего во всех тамошних местах имеются преогромные горы, а крыши имеют соломенные или тростниковые. В рассуждении внутренней чистоты... оне столь чистоплотны и опрятны во внутреннем своем порядке, что лучше от них и требовать того не нужно бы было: печи имеют на подобие голландских, по их называемые грубы; стены и потолки внутри белят мелом, а иные моют оные столь часто, что всегда они остаются белыми и хороший вид в хате составляющими” [17, с. 561].

Далі говориться, що всі жителі слобід є бідними, “а по хуторах живущие напротиву того все богатые черкасы” і наведені приклади господарств багатих і бідних селян. Д. Малимонов описує також землеробство і промисли, вказує про заняття заможних селян чумакуванням і наводить маршрути їх поїздок. Говорячи про землекористування, він наголошує, що “пашни хотя имеют отделенные слобода от слободы и хутор от хутора, но между собой никак не соразмерны и не расположены, а пашет всяк столько, сколько может или заблагорассудит. Не имея порядка в разделении даже озимого и ярового хлеба особым полем, сеют оной один подле другого. Иной имеет четыре поля, другой три, а иной и пять, разумея оные пахотными полями и

то займаючи посевом один рік поле, інші три або чотири роки відпочивають” [17, с. 563]. Становище, описане Д. Малимоновим, пояснюється тим, що цей район виник у XVIII столітті і був на той час ще мало заселений, а тому характер землекористування тут зберігався такий же, який був у XVII столітті в західних районах Слобожанщини, тут наведені також дані про користування селян сіножатями і лісом та відомості про торгівлю.

Етнографічне вивчення Слобідської України, що розпочалося в другій половині XVIII століття і характеризувалося, за словами С.О.Токарева, “казенною, урядовою етнографією”, яка цілеспрямовано і методично збирала етнографічні відомості, що було необхідно для адміністративних потреб [18, с. 10–11], в той же час доповнювалось етнографічними матеріалами, зібраними представниками демократичної громадськості, які прагнули вивчати народний побут з метою подання допомоги народу.

У 1776 (1777) році у друкарні Х. Ф. Клена при артилерійському та інженерному шляхетському кадетському корпусі в Петербурзі була видана невелика за обсягом (лише 25 сторінок) книжка “Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии, також и в Великороссийских слободах, населенных малороссиянами употребляемых”, автором якої був прапорщик піхотного полку Української дивізії Г. Калиновський (Праця Г. Калиновського була перевидана М. Качаловим в “Архиве историко-юридических сведений, относящихся к России”, СПб, 1854. – Кн. 2 і М. Сумцовим в “Харьковском сборнике”, ч. III, в літературно-науковому додатку до “Харьковского календаря” на 1889 год) [19].

У своїй праці, присвяченій одному з значних явищ в народному житті, Г. Калиновський досить докладно, зі знанням справи, описав українське весілля з його звичаями і обрядами, оминувши лише весільні пісні.

Звернення Г. Калиновського до теми, яка описувала простонародні звичаї й обряди, висвітлювала народну культуру українців, було на той час сміливим кроком, бо в умовах посилення реакції, що наступила після придушення повстання під проводом Пугачова, все народне відкидалось і зневажалось. Як вказував відомий український етнограф М. Ф. Сумцов у передмові до праці Г. Калиновського “в то время, как интеллигенция, едва только помазанная европейской цивилизацией, относилась к простому народу с пренебрежением и называла его подлым народом или чернью, чуждаясь народной жизни, презирала народную поэзию, Калиновский обнаружил серьезное отношение к народной жизни, обратил внимание на свадебный украинский ритуал и представил описание его весьма дельно составленное, толковое и последовательно фактическое” [19, с. 161].

До праці Г. Калиновського додано цікавий кошторис “во что обходится простолюдину” весілля, складений автором. При уважному зіставленні кошторису і хоч би таких рядків, у яких говориться, що після “комори” “.в знак радости бьют окошки, печи, лавки, столы, стулья и все, что им попадет в руки, так что иногда целый дом раскидают” [19, с. 170], – видно, що виконання всіх обрядів весілля значно збільшує кошторис, наведений автором. Неухильним дотриманням обрядів зумовлена і поява (інколи !) шитих золотом і шовком рушників, які молода дарувала сватам [19, с. 170], що дало підставу М. Ф. Сумцову висловити помилкове твердження про заможне життя селян у XVIII столітті [19, с. 160]. Однак, ще в 1768 році автори “Описания земледелия и домостроительства по Слободской Украинской провинции” підкреслювали, що внаслідок неухильного виконання весільних обрядів “...все то истощается, о чем жених и невеста целое лето трудились, и предают себя потом во услужение другим за издержанный на свадьбу их расход” [20, с. 99]. Те ж саме засвідчує й автор “Топографического описания Харьковского наместничества 1785 года”: “Необходимые на сии лишности издержки как для сочетавшихся лиц, так и для их родительских домов весьма убыточны; но лучше по мнению их быть им в убытке, нежели нарушить предание обрядов” [13, арк. 29].

Зафіксувавши українське весілля в XVIII столітті, праця Г. Калиновського стала першою спеціальною розвідкою з української етнографії [21, с. 7], що не втратила свого значення і в наші дні.

Важливу роль у розвитку етнографічних досліджень краю в другій половині XVIII століття відігравала популяризація накопичених знань у загальнодоступній літературі. Так, у VI частині “Нового и полного географического словаря Российского государства или Лексикона”, виданого в 1789 році за редакцією Л. Максимовича в друкарні М. Новикова в Москві, було опубліковано значний за обсягом нарис про Слобожанщину. Основою цього нарису було багате етнографічними матеріалами “Топографическое описание Харьковского наместничества 1788 года”. Менш значні описи краю друкувалися в “Обозрении Российской империи в нынешнем ее новоустроенном состоянии” капітана Плещеева (СПб, 1783), у “Пространном землеописании Российского государства, изданном в пользу учащихся” (СПб, 1767) та інших виданнях. На Слобожанщині поширювались і місяцеслови – своєрідні календарі-альманахи, в яких нерідко друкувалися й етнографічні матеріали. В 1797 і 1799 роках у Харківській друкарні були надруковані свої “Месясцесловы” з “многими любопытными и в общении потребными примечаниями”.

Список використаних джерел

1. *Багалей Д. И.* Топографическое описание Харьковского наместничества с введением и примечаниями / Д. И. Багалей // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к “Харьковскому календарю” на 1888 г. – 1888. – Вып. 2. – С. 1–80.
2. *Метлинский А.* Известие об издании Южного Русского Сборника и напечатанных этнографических или народно-писательских сведений и вообще южно-русского края / А. Метлинский // Харьковский губернские ведомости. – 1848. – № 35. 3. *Сумцов Н.* Из этнографических экскурсий / Н. Сумцов // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1902. – Т. 13. – Ч. 2. – С. 1–57. 4. *Сумцов М.* Слобожани. Историко-этнографічна розвідка / М. Сумцов. – Харків: “Союз”, 1918. – 240 с.
5. *Кравченко В. В.* Славних прадідів великих... / В. В. Кравченко // Багалей Д. И. Історія Слобідської України. – Харків: “Основа”, 1990. – С. 1–12. 6. *Труды* Вольного экономического общества к поощрению в России земледелия и домостроительства 1768 года. – Часть VIII. – В Санкт-Петербурге при Императорской Академии наук. – С. 75–220. 7. *ЦДІАУ.* – Ф. 1710 (Слобідсько-Українська губерньська канцелярія). – Од. зб. 337. – 15 арк. 8. *Багалей Д. И.* Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и от части Курской и Воронежской губернии в XVI–XVIII ст. / Д. Багалей. – Харьков, 1890. – 433 с. 9. *Горленко В. Ф.* Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв’язків / Володимир Федорович Горленко. – К.: Наукова думка, 1964. – 335 с. 10. *Путешественные записки* Василия Зуева от С.-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году. – В Санкт-Петербурге при Императорской Академии наук. – 1787. – 279 с., 10 грав. 11. *Материалы* по истории Воронежской и соседних губерний. – Вып. XVI. – Воронеж, 1889. – 319 с. 12. *ЦДІАУ.* – Ф. 612 (Купянский городничий). – Од. зб. 49. – Оп. 1. – 2 арк. 13. *ЦДІАУ.* – Ф. 1709 (Слобідсько-Українська канцелярія). – Од. зб. 858. – 47 арк. 14. *Топографическое описание* Харьковского наместничества с историческими предвведением с бывших в сей стране с древних времен переменах, взятых к объяснению деяний и хронологии из татарской истории Балдур-хана-Абуллази, Российской истории Готфрида Ахевалля и Политической истории Самуила Пуффендорфа. – М., 1788. – 624 с. 15. *Багалей Д.* Общий очерк древностей Харьковской губернии / Д. Багалей // Харьковский сборник. – 1890. – Вып. 4. – С. 76–93. 16. *ЦДІАУ.* – Ф. 1704 (Слобідсько-Український губернатор). – Од. зб. 1026. – 145 арк. 17. *Багалей Д. И.* Три “черкесские” слободы XVIII в. по современному их описанию / Д. Багалей // Киевская старина. – 1887, июнь-июль. – С. 559–566. 18. *Токарев С. А.* История русской этнографии (Дооктябрьский период) / Сергей Александрович Токарев. – М.: Изд-во АН СССР, 1966. – 453 с. 19. *Калиновский Гр.* Описание свадебных украинских простонародных обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии, также и в Великороссийских слободах, населенных малороссыями, употребляемых / Гр. Калиновский // Харьковский сборник. – 1889. – Т. III. – С. 160–175. 20. *Описание* земледелия и домостроительства по Слободской Украинской провинции // Труды вольного экономического общества. – 1768. – Ч. III. – С. 78–123. 21. *Гуслистый К.* Українська радянська етнографія / К. Гуслистый // Народна творчість та етнографія. – № 1. – 1967. – С. 7–19.

Оксана Ятышук

ИССЛЕДОВАНИЕ ПО ЭТНОГРАФИИ СЛОБОЖАНЩИНЫ В XVIII В.

В статье рассматриваются вопросы развития этнографического изучения Слободской Украины, а также истории заселения края в связи с формированием его как отдельного этнографического региона.

Ключевые слова: этнография, Слобожанщина, Камер-коллегия, Иоган Гильденштедт, наместничество, Слободско-Украинская губерния, топографическое описание.

Oksana Yatyshchuk

RESEARCH FROM ETHNOGRAPHY OF SLOBIDSKA UKRAINE IS IN THE XIX–XX C.

In the article the problem of development of ethnographical learning of Slobidska Ukraine and also the history of it's settling, as far as this region became as the separate ethnographical territory, is being discussed.

Key words: ethnography, Slobozhanschyna, Kamer-kolegiya, Iogan Gildenshtedt, deputy, Slobodian-Ukrainian province, topographical description.